

Danuta Poźniakowska-Hanak

ŻANDARMERIA POŁOWA I WOJSKOWA W LATACH 1918-1939

Po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 r., przed państwem polskim stało w pierwszej kolejności zadanie odbudowy struktur władzy cywilnej i wojskowej.

W ramach nowo utworzonego Sztabu Generalnego WP jako jedno z pierwszych zostało sformowane Dowództwo Żandarmerii Połowej Wojsk Polskich (od 13 listopada - Dowództwo Żandarmerii Wojsk Polskich¹). Dowódcą i współorganizatorem tej formacji był rtm. Norbert Okołowicz². On też przedstawił szefowi Sztabu Generalnego WP gen. ppor. Tadeuszowi Jordan-Rozwadowskiemu projekt organizacji żandarmerii na terenie byłego zaboru austriackiego (Galicji i Śląska Cieszyńskiego). Równocześnie wyznaczono dwóch pełnomocników, których zadaniem było utworzenie żandarmerii w 31 powiatach Małopolski: rtm. dr. Franciszka Stocha i por. Jana Franciszka Dłużyńskiego. Organizację żandarmerii w okręgu generalnym Kraków, na terenie Śląska Cieszyńskiego i w pozostałej części Galicji powierzono gen. ppor. Eugeniuszowi Dąbrowieckiemu³.

---

¹ CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.57, *Rozkaz nr 303 pkt. 6 z 13 listopada 1918 r.*

² Ibidem, sygn. I.300.51.57, *Rozkaz nr 291 pkt. 3*; *Dziennik Rozporządzeń MSWojsk.* nr 4 z 12 listopada 1918 r.

³ CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.130, *Rozkaz nr 45 z 7 grudnia 1918 r.*

Organizację wojsk liniowych w Wielkopolsce oraz żandarmerii - na wzór pruski - podjął na polecenie Naczelnej Rady Ludowej gen. Józef Dowbór-Muśnicki.

Istotne znaczenie dla dalszego rozwoju żandarmerii miało rozgraniczenie kompetencji żandarmerii i nowo tworzonej policji państwowej. Kadre policji państwowej mieli stanowić żandarmi pochodzący ze stopniowo likwidowanej żandarmerii krajowej – opartej na wzorach żandarmerii austriackiej i składającej się z byłych żołnierzy austriackich, w tym również Polaków. Formacja ta najdłużej – do czasu plebiscytu – utrzymała się na terenie Górnego Śląska oraz Śląska Cieszyńskiego.

Kompetencje żandarmerii zostały rozdzielone po wprowadzeniu podziału obszaru administrowanego na obszar „kraju” podległy Ministerstwu Spraw Wojskowych (MSWojsk.) i obszar „wojenny” podległy Naczelnemu Dowództwu Wojsk Polskich (NDWP).

Żandarmeria w „kraju” (wojskowa) realizowała zadania służby bezpieczeństwa w stosunku do osób wojskowych, odpowiadała za wywiad defensywny, kontrolę pasów granicznych oraz opiniowała przydział paszportów. W okręgach generalnych: Lublin, Kielce, Kraków i Lwów wykonywała zadania służby policyjnej, do czasu utworzenia policji państwowej. W okręgach generalnych Warszawa i Łódź w kompetencji żandarmerii była wyłącznie kontrola osób wojskowych i posterunków granicznych.

Żandarmeria na obszarze „wojennym” (polowa) dzieliła się na żandarmerię polową przyfrontową i żandarmerię polową etapową.

Żandarmeria na terenach przyfrontowych miała za zadanie patrolowanie terenów podległych dywizjom piechoty i brygadam jazdy, ściganie dezerterów, eskortowanie głównych kas wojskowych i zapewnienie bezpieczeństwa osobom cywilnym. Żandarmeria na terenach etapowych działała jako służba bezpieczeństwa oraz służba wojskowo-policyjna w garnizonach, obozach i na kolei. Odpowiadała również za organizację linii kordonowych (wojskowych, cywilnych i sanitarnych). Ponadto zajmowała się ściganiem dezerterów i szpiegów, a także zwalczaniem akcji wymierzonych przeciwko państwu polskiemu lub wojsku.

Żandarmeria polowa przyfrontowa była zorganizowana w dywizjony (po jednym przy każdej armii). W skład dywizjonów wchodziło: dowództwo oraz plutony, w tym pluton sztabowy. Plutony żandarmerii polowej były tworzone przy dowództwach dywizji piechoty, brygad jazdy, samodzielnych grup operacyjnych i w obozach warownych.

Żandarmerię polową etapową tworzyły dywizjony (zasadniczo 1 dywizjon przypadał na 1 okręg etapowy). Dywizjony oznaczone były kolejnymi cyframi rzymskimi, bez względu na przynależność do dowództwa okręgu etapowego. W skład dywizjonu wchodziły: pluton sztabowy i 3 szwadrony, w skład szwadronu – dowództwo i 3 plutony (każdy pluton składał się z 2 półplutonów i 4 sekcji, w tym Sekcji Administracyjno-Taborowej).

Oddziały żandarmerii polowej, w sprawach organizacyjnych, wyszkolenia, uzupełnień kadrowych oraz personalnych i kontrolnych były podporządkowane Dowództwu Żandarmerii Polowej przy NDWP, działającym w porozumieniu z Dowództwem Żandarmerii Wojskowej. Oddział Żandarmerii Polowej przy Dowództwie Dywizji Litewsko-Białoruskiej stacjonującej na Kresach Wschodnich, podlegał Sztabowi Generalnemu WP pod względem organizacyjnym, natomiast w sprawach służby – dowódcy Dywizji Litewsko-Białoruskiej. Dowódcą Oddziału był por. Stanisław Jelski⁴.

W grudniu 1918 r. Dowództwo Żandarmerii WP występowało w strukturze Sztabu Generalnego jako Wydział VII Żandarmerii z następującą obsadą personalną⁵:

- dowódca – rtm. Norbert Okołowicz
- Oddział I Śledczy – ppor. Piotr Prus-Mitkiewicz
- Oddział Ia Wywiadowczy – por. dr Wojciech Nowak
- Oddział II Personalny – ppor. Jan Waligórski

---

⁴ Ibidem, sygn. I.300.51.57, *Rozkaz Dowództwa Żandarmerii nr 339 z 10 grudnia 1918 r.*; Ibidem, sygn. I.300.51.29, *Organizacja żandarmerii polowej*.

⁵ CAW, Dowództwo Żandarmerii, I.300.51.57; CAW, Rozkazy NDWP, I.301.5.1.

⁶ CAW, Rozkazy NDWP, sygn. I.301.5.4; CAW, Oddział IV NDWP, sygn. I.301.10.3; CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.29.

- Oddział III Organizacyjny – por. Jan Franciszek Dłużyński
- Oddział IV Administracyjno-Gospodarczy – rtm. Mieczysław Nitecki
- Adiutantura – ppor. Zygmunt Meyer.

W kwietniu 1919 r., po kolejnej reorganizacji, zostały utworzone inspektoraty (ekspozytury żandarmerii)⁶.

Inspektorat (Inspekcja Litewsko-Białoruska) w Białymstoku był kierowany przez mjr. Stanisława Krzaczyńskiego (późniejszego szefa Generalnej Ekspozytury Żandarmerii Polowej przy Głównym Kwatermistrzostwie). Inspektorat obejmował swoim działaniem następujące powiaty: Szczuczyn, Białystok, Sokółka, Grodno, Wołkowysk, Słonim, Bielsk, Kobryń i Pińsk.

Inspektorat (Inspekcja Małoruska) w Chełmie kontrolował żandarmerię powiatów: Chełm, Krasnystaw, Hrubieszów, Kowel, Zamość, Białgoraj, Tomaszów i Włodzimierz Wołyński. Szefem Inspektoratu był rtm. Bolesław Marcei Greffner.

Inspektorat (Inspekcja Wschodnio-Galicyska) w Przemyśle nadzorował etapy Głównego Dowództwa „Wschód” w byłej Galicji. Szefem Inspektoratu był pplk Józef Sas-Hoszowski.

Etat Inspektoratu obejmował: dowódcę, adiutanta, dwóch oficerów referentów, dwóch podoficerów kancelarii, podoficera rachunkowego i personel pomocniczy. We wszystkich powiatach utworzono ekspozytury żandarmerii polowej WP.

W celu usprawnienia funkcjonowania poszczególnych ekspozytur została utworzona Generalna Ekspozytura Żandarmerii Polowej przy Głównym Kwatermistrzostwie⁷. Jej szefem mianowano mjr. Stanisława Krzaczyńskiego. Tymczasowy etat i organizacja przewidywały: szefa, zastępcę, adiutanta, trzech oficerów referentów, trzech inspektorów i podoficera kancelistę, działy: organizacyjny, personalny, inwigilacyjny i gospodarczy oraz adiutanturę.

---

⁷ CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.59; *Rozkaz nr 120 z 7 kwietnia 1919 r.*, Dziennik Rozkazów nr 65/19, poz. 2067.

Etat i struktura organizacyjna Generalnej Ekspozytury Żandarmerii Polowej przy Głównym Kwatermistrzostwie w kwietniu 1919 r. przedstawiały się następująco:

- szef – mjr Stanisław Krzaczyński
  - zastępca szefa – rtm. Bolesław Marcei Greffner
  - adiutant – ppor. Aleksander Joachim Józef Bogdański
  - Dział Organizacyjny – rtm. Bolesław Marcei Greffner
  - Dział Personalny – por. Józef Kita
  - Dział Inwigilacyjny – por. Bolesław Piotr Borelowski
  - Dział Gospodarczy – por. Stefan Baranowski;
- inspektoraty frontów i etapów:
- przy Dowództwie Grupy Operacyjnej gen. S. Szeptyckiego – por. dr Alojzy Senkowski
  - przy Dowództwie Grupy Operacyjnej gen. Listowskiego – por. dr Jan Kazimierz Ozaist
  - przy Dowództwie Grupy Operacyjnej gen. Karnickiego – por. Józef Franciszek Dyrdziński.

Ekspozytury żandarmerii polowej na terenach etapowych i operacyjnych w sprawach administracyjnych, organizacyjnych i personalnych podlegały Generalnej Ekspozyturze Żandarmerii Polowej przy Głównym Kwatermistrzostwie, w sprawach cywilnych — komisarzowi powiatowemu cywilnemu, w sprawach wojskowo-policyjnych — dowództwom okręgów etapowych i dowództwom powiatów etapowych. Ekspozytury żandarmerii polowej działające na terenach grup operacyjnych, w sprawach wojskowych podlegały dowództwom grup operacyjnych, a w sprawach „cywilnych” - komisarzowi okręgowemu cywilnemu.

Generalna Ekspozytura Żandarmerii Polowej przy Głównym Kwatermistrzostwie w sprawach organizacyjnych podlegała Dowództwu Żandarmerii Polowej w Warszawie, w sprawach służby - Głównemu Kwatermistrzostwu WP, w sprawach personalnych - Głównemu Kwatermistrzostwu WP działającemu w porozumieniu z Dowództwem Żandarmerii Wojskowej⁸.

---

⁸ CAW, Rozkazy NDWP, sygn. I.301.5.4, *Rozkaz nr 120 z 7 kwietnia 1919 r.*

Generalna Ekspozytura Żandarmerii Polowej przy Głównym Kwatermistrzostwie 15 czerwca 1919 r. została przemianowana na Dowództwo Żandarmerii Polowej⁹, które podlegało II zastępcy szefa Sztabu Generalnego WP.

Skład Dowództwa Żandarmerii Polowej w październiku 1919 r. był następujący¹⁰:

- dowódca (płk) – mjr S. Krzaczyński
- zastępca (oficer sztabowy) – mjr W. Sokołowski
- oficer do szczególnych poruczeń – rtm. J. Gorzechowski
- adiutant – ppor. A. Bogdański
- Wydział I Organizacyjny – por. Bolesław Piotr Borelowski
- Wydział II Śledczy – ppor. Balon
- Wydział III Personalny – por. Drapella
- Wydział IV Gospodarczy – ppor. Szwedler (Schwedler)
- oficer ewidencyjny – ppor. M. Katarzyński.

Przy Dowództwie utworzony został oddział sztabowy w składzie: dowódca – ppor. Włodzimierz Kościuk oraz 80 szeregowych (m.in. kanceliści, żołnierze taborowi i półpluton wartowniczy). Czasowo odkomenderowani zostali: do Dowództwa Frontu Pomorskiego – ppor. Aleksander Bogdański, zaś do Sejmowej Komisji Śledczej – ppor. Stanisław Balon.

Naczelne Dowództwo WP w porozumieniu z MSWojsk. i Kierownictwem Organizacji Żandarmerii (KOŻ) na stanowisko dowódcy żandarmerii polowej wyznaczało z zasady wyższego oficera sztabowego¹¹. Po kolejnej reorganizacji dotychczasowy dowódca żandarmerii polowej mjr S. Krzaczyński pełnił obowiązki do 25 kwietnia 1920 r. Od 26 kwietnia na etat dowódcy (p.o.) został wyznaczony rtm. Jan Jur-Gorzechowski,

---

⁹ Ibidem, sygn. I.301.5.4, *Rozkaz nr 153*; CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.29, *Wyciąg z rozkazu nr 2 z 5 stycznia 1920 r. nr 5718/1 Org. Żandarmerii Polowej*; Ibidem, sygn. I.300.51.60, *Rozkaz nr 182 z 2 lipca 1919 r.*

¹⁰ CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.44, *Sprawozdanie z działalności Generalnej Ekspozytury Żandarmerii Polowej*; CAW, Oddział V NDWP, sygn. I.301.11.50, *Pismo mjr. Krzaczyńskiego z września 1919 r. do Głównego Kwatermistrza.*

¹¹ CAW, Oddział IV NDWP, sygn. I.301.10.3, *Zarządzenie Departamentu I. Organizacyjno-Mobilizacyjnego MSWojsk. nr 2366 z 20 września 1919 r.*

następnie mjr W. Sokołowski, a od 25 września – ponownie rtm. J. Gorzechowski.

Po przejściu armii na stopę pokojową żandarmeria polowa została podporządkowana Ekspozyturze MSWojsk. do Spraw Demobilizacji (Szefostwu Żandarmerii Polowej).

Struktura Dowództwa (Szefostwa) Żandarmerii Polowej w styczniu 1921 r. obejmowała¹²:

- dowódcę – płk Michał Tokarzewski-Karaszewicz
- Sekcję I Organizacyjną – rtm. Plato Felicjan Bałaban
- Sekcję II Personalną – rtm. Jakub Zapala
- Sekcję III Śledczą – rtm. Stanisław Wilhelm Kuciel
- Adiutanturę – por. Kazimierz Iranek-Osmecki.

Stan oddziałów żandarmerii polowej od lutego 1921 r. przedstawiał się następująco:

- szwadron sztabowy Dowództwa Żandarmerii Polowej – por. Włodzimierz Kościuk
- szwadron szkolny – rtm. Stanisław Sitek
- szwadron zapasowy – ppłk Witold Sokołowski
- I dyon zapasowy – rtm. Stefan Seweryn Kirtiklis
- 14 szwadron – por. Stanisław Wawrzyniak
- 25 szwadron – por. Jan Podbielski
- 27 szwadron – por. Wilhelm Dobrowolski
- pluton przyfrontowy przy 19 DP – por. Zygmunt Gojzewski
- Szefostwo Ekspozytury Dowództwa Żandarmerii Polowej przy Dowództwie 2 Armii – mjr Bronisław Alfred Batsch
- II dyon etapowy – rtm. Franciszek Gorczyca
- 15 szwadron – rtm. Jan Sikorski
- 16 szwadron – por. Alfons Radomski
- 17 szwadron – rtm. Teofil Ney
- 23 szwadron – por. Stanisław Romański

---

¹² CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.66, *Dodatek do rozkazu nr 5 i nr 2, obsada stanowisk w Żandarmerii Polowej*; Ibidem, sygn. I.300.51.67, *Rozkaz wewnętrzny Ekspozytury MSWojsk. nr 4 z 3 stycznia 1921 r.*

- III dyon etapowy – mjr Bronisław Alfred Batsch
- 18 szwadron – ppor. Bronisław Łazuk
- 19 szwadron – por. Józef Franciszek Dyrdziński
- 20 szwadron – por. Karol Wolkenberg
- 21 szwadron – por. Jan Myśliński
- 22 szwadron – rtm. Emil Rogalski
- IV dyon etapowy – rtm. Ignacy Skoczeń
- 11 szwadron – ppor. Janusz Forecki
- 12 szwadron – por. Jan Kudzewicz
- 13 szwadron – ppor. Roman Schoenborn
- 24 szwadron – por. Marian Pasieka
- 26 szwadron – por. Juliusz Konstanty Szczerba
- Szefostwo Ekspozytury Dowództwa Żandarmerii Polowej przy Dowództwie 6 Armii – mjr Bronisław Baduszek
- V dyon etapowy – rtm. Józef Kita
- 3 szwadron – kpt. Józef Homik
- 7 szwadron – rtm. Karol Terlecki
- 8 szwadron – rtm. Stanisław Gottwald
- 9 szwadron – rtm. Bolesław Guzikowski
- VI dyon etapowy – rtm. Bronisław Baduszek
- 2 szwadron – rtm. Roman Stadnicki
- 4 szwadron – kpt. Karol Dynowski
- 5 szwadron – rtm. Emanuel Franciszek Quirini
- 6 szwadron – por. Józef Schmied
- II dyon przyfrontowy – kpt. Marian Józef Dobrzyński
- III dyon przyfrontowy – ppor. Stanisław Karoński
- IV dyon przyfrontowy – rtm. Czesław Smoczyński
- VI dyon przyfrontowy – rtm. Ignacy Hutter.

15 kwietnia 1921 r. Szefostwo Żandarmerii Polowej wchodzące w skład Ekspozytury MSWojsk. do Spraw Demobilizacji zostało przemianowane na Wydział Żandarmerii Wojskowej do spraw Byłego Obszaru Wojennego¹³. Naczelnikiem został mianowany mjr Jan Jur-Gorze-

¹³ L. Russyan, *Żandarmeria Wojskowa* [w:] *Spis Władz Wojskowych*, Warszawa 1936

chowski. Wydział został utworzony w związku z likwidacją oddziałów żandarmerii polowej. Składał się z Sekcji I - Organizacyjnej, Sekcji II Personalnej, Sekcji III Śledczej (zlikwidowanej 20 kwietnia 1921 r.) oraz Adiutantury.

Wydział Żandarmerii Wojskowej do spraw Byłego Obszaru Wojennego zakończył swoją działalność 28 maja 1921 r.¹⁴ (w tym dniu wydano ostatni rozkaz). Likwidacji uległy wszystkie oddziały żandarmerii polowej, z wyjątkiem Szefostwa Ekspozytury Dowództwa Żandarmerii przy Dowództwie 2 Armii (dowódca mjr M. Dobrzyński). W czerwcu Ekspozytura została przeniesiona do Lidy i otrzymała zadanie uporządkowania oddziałów. W pierwszej kolejności likwidacji uległy szwadrony etapowe nr 17, 20, i 23, następnie III dyon etapowy (przeszedł do dyonu żandarmerii Białystok). Dowództwa 15, 17 i 23 Dywizji Piechoty utworzyły z plutonów przyfrontowych szwadron etapowy nr 20. Pluton 4 DP przeszedł do kadry szwadronu zapasowego. Szefostwo Ekspozytury Dowództwa Żandarmerii przy 2 Armii przeszło pod rozkazy dyonu etapowego nr 1. W sprawach służby podlegało Dowództwu 2 Armii (w pozostałych Dowództwu Żandarmerii).

W ramach reorganizacji żandarmerii wojskowej, 2 czerwca 1919 r. zostało utworzone Kierownictwo Organizacji Żandarmerii¹⁵. Do jego zadań należało m.in. przekazanie służby cywilnej policji państwowej, uzupełnienie jej kadry żandarmami z żandarmerii krajowej, przeprowadzenie zmian w dyslokacji żandarmerii oraz opracowanie regulaminów i instrukcji. Żandarmeria wojskowa w sprawach organizacyjnych, szkoleniowych i kadrowych, personalnych oraz kontrolnych podlegała odpowiednio KOŻ, Inspektoratowi Żandarmerii Wojskowej i Dowództwu Żandarmerii Wojskowej MSWojsk. Oddziały żandarmerii wojskowej podlegały pod względem administracyjnym, gospodarczym i dyscyplinarnym Dowództwom Okręgów Generalnych.

---

r.; CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.67, *Pismo z 25 maja 1921 r. Dowództwa Żandarmerii Wojsk.*

¹⁴ CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.67, *Rozkaz wewnętrzny nr 151 z 28 maja 1921 r.*

¹⁵ Ibidem, sygn. I.300.51.60, *Rozkaz nr 160 z 10.06.1919 r.*

W każdym z okręgów generalnych został powołany dowódca żandarmerii¹⁶:

- w okręgu generalnym nr 1 – Warszawa - por. Zygmunt Żytomirski
- w okręgu generalnym nr 2 – Lublin - rtm. dr Franciszek Stoch
- w okręgu generalnym nr 3 – Kielce - rtm. Wiktor Ludwikowski
- w okręgu generalnym nr 4 – Łódź - por. Mieczysław Łączkowski.

W początkowym okresie w tych czterech okręgach generalnych oraz na terenie Galicji utworzono 1088 terenowych posterunków żandarmerii.

Szefem KOŻ został mianowany gen. ppor. E. Dąbrowiecki, jego zastępcą mianowano płk. W. Jaxę-Rożena. Szefem sztabu został ppłk Władysław Harasymowicz. Reorganizacja miała za zadanie ukierunkowanie służby żandarmerii wyłącznie na sprawy wojskowe. KOŻ zajmowało się sprawami personalnymi i organizacyjnymi, sprawy gospodarcze pozostały w zakresie obowiązków dowództw okręgów generalnych.

W sierpniu 1919 r. został powołany Inspektorat Żandarmerii Wojskowej¹⁷, podporządkowany II wiceministrowi spraw wojskowych. Do jego zadań należało:

- a) wyszkolenie oficerów, podoficerów i szeregowców żandarmerii wojskowej i polowej,
- b) kontrola służby żandarmerii,
- c) nadzór nad stanem dyscypliny w korpusie żandarmerii wojskowej,
- d) przedstawianie wniosków organizacyjnych i mobilizacyjnych żandarmerii wojskowej względnie polowej do MSWojsk. (Departament I Mobilizacyjno-Organizacyjny),
- e) redagowanie projektów regulaminów i innych przepisów,
- f) współpraca z Dep. II MSWojsk. i Oddz. II NDWP,
- g) współpraca z wojskową strażą graniczną,
- h) sprawy personalne oficerów żandarmerii wojskowej i polowej,

---

¹⁶ CAW, Rozkazy NDWP, sygn. I.301.5.1, *Rozkaz nr 45 z 7 grudnia 1918 r.*; CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.29, I.300.51.130, I.300.51.18.

¹⁷ Dodatek do Dziennika Rozkazów Wojskowych nr 9T z 11 września 1919 r., *Rozkaz MSWojsk. Departament Mobilizacyjno-Organizacyjny, nr 714 z 4 sierpnia 1919 r., poz. 76.*

- i) kontrola bezpośrednia zadań służby żandarmerii wojskowej i nadzorowanie dyscypliny.

1 marca 1920 r. zostało utworzone Dowództwo Żandarmerii Wojskowej¹⁸. Inspektorat Żandarmerii Wojskowej wszedł w jego skład¹⁹. Organizacja Dowództwa w kwietniu 1921 r. przedstawiała się następująco²⁰:

- dowódca – płk W. Jaxa-Rożen
- zastępca – ppłk Władysław Harasymowicz
- adiutant – rtm. Jan Szybalski
- Oddział I Organizacyjny – rtm. Alfred Fleszar
- Oddział II Śledczy – mjr Filip Marian Zawada
- Oddział III Personalny – mjr Bolesław Piątkowski
- Oddział IV Dyscyplinarny – vacat
- Referat Inwigilacyjny – mjr Bolesław Marceli Greffner
- Komisja Gospodarcza – urzędnik wojskowy XI grupy Zawisza
- Oddział Sztabowy Dowództwa Żandarmerii Wojskowej
- Korpus Sądowy Oddziału I Org.-Mob. MSWojsk.
- Wojskowa Komisja Śledcza przy Sejmie Ustawodawczym.

Żandarmeria wojskowa w latach 1920-1921 tworzyła kordony: sanitarny, defensywny polowy, demobilizacyjny, weterynaryjny oraz kordony wzmocnione – na granicach Górnego Śląska i nad Zbruczem. Kordon sanitarny został utworzony na wschodniej granicy państwa (odcinki wołyński i podolski). Do jego zadań należało kontrolowanie ruchu ludności w celu zapobiegania rozprzestrzenianiu się chorób zakaźnych. Kordon defensywny przeciwdziałał dezercji na froncie. Kordon demobilizacyjny MSWojsk. rozgraniczał obszar wojenny od reszty kraju. Linia kordonu przebiegała od rzeki Seret do Dniestru, przez Założce, Kotłów, Biały Kamień, wzdłuż linii rzeki Bug do Brześcia Litewskiego. Następnie rozciągała się do rzeki Niemen, Grodna

---

¹⁸ CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.29, *Organizacja żandarmerii polowej i wojskowej*.

¹⁹ Ibidem, sygn. I.300.51.44, *Rozkaz nr 1925/Org.*

²⁰ Ibidem, *Etat l. 549 z 7 kwietnia 1921 r.*

i Augustowa. Do zadań tego kordonu należała kontrola ruchu ludności w aspekcie politycznym, gospodarczym, skarbowym i epidemiologicznym. Kordony weterynaryjne zostały utworzone w celu zwalczania chorób wśród zwierząt.

Dowództwo Żandarmerii Wojskowej 23 sierpnia 1921 r. zostało przemianowane na Wydział Żandarmerii przy Departamencie I Piechoty MSWojsk. (szef Departamentu płk Stanisław Wróblewski).

Etat Wydziału przewidywał:

- szefa – generała podporucznika
- pomocnika szefa – pułkownika
- Referat Organizacyjno-Mobilizacyjny i Wyszkożenia: starszego referenta – podpułkownika, referenta – majora, szeregowych żandarmów
- Referat Personalny: starszego referenta – podpułkownika, referenta – porucznika, starszego wachmistrza.

28 kwietnia 1921 r. zlikwidowano Wydział II Bezpieczeństwa i Wydział IV Dyscyplinarny Wydziału Żandarmerii, natomiast oddział sztabowy przeszedł do kadry szwadronu zapasowego²¹.

Wydział Żandarmerii w Departamencie I Piechoty w strukturze MSWojsk. przetrwał do 1 czerwca 1927 r. W jego miejsce zostało utworzone Dowództwo Żandarmerii podporządkowane ministrowi spraw wojskowych (przez II wiceministra)²². Dowódca żandarmerii kierował całą służbą żandarmerii oraz stanowił fachowy organ doradczy ministra. Etat Dowództwa Żandarmerii obejmował:

- dowódcę
- zastępcę dowódcy
- kierownika kancelarii
- personel pomocniczy
- Referat OrganizacyjnoMobilizacyjny
- Referat Personalny
- Referat Śledczy.

---

²¹ CAW, Oddział I Sztabu Głównego, sygn. I.303.3.21, *Rozkaz nr 4900/Org./21 z 22 sierpnia 1921 r.*

²² Dziennik Rozkazów z 1.06.1927 r. nr 17, poz. 190.

Organizacja i obsada personalna Dowództwa Żandarmerii w kwietniu 1937 r. przedstawiała się następująco²³:

- dowódca – płk Felicjan PlatoBałaban
- zastępca dowódcy – ppłk Stanisław Józef Galos
- Referat Służby – mjr Stanisław Piernikowski
- Referat Wyszkożenia – mjr mgr Franciszek Maksymilian Bienkowski
- adiutant – kpt Włodzimierz Ferdynand Kościuk
- Referat Ogólny – kpt. Gustaw Adolf Zimmer
- Referat Specjalnych Obiektów Wojskowych – kpt. pil. Tadeusz Chuderski (od 31.10.1937 r. – kpt. Szczęsny Romuald)
- Referat Służby – kpt. Szczęsny Romuald.

Dowództwu Żandarmerii podlegało 10 dyonów (z każdego dowództwa okręgu korpusu):

- 1 dyon Warszawa (dowódca – płk dr Adam Paweł Popowicz)
- 2 dyon Lublin (dowódca – ppłk Tadeusz Józef Miś)
- 3 dyon Grodno (dowódca – ppłk Stanisław Kuciel)
- 4 dyon Łódź (dowódca – ppłk Antoni Rudnicki)
- 5 dyon Kraków (dowódca – ppłk dr Alfred Wilhelm Ludwik Riesser)
- 6 dyon Lwów (dowódca – ppłk Stanisław Kazimierz Chodkiewicz)
- 7 dyon Poznań (dowódca – mjr dr Wojciech Kuś)
- 8 dyon Toruń (dowódca – mjr Józef Piotr Szmied)
- 9 dyon Brześć (dowódca – płk Bronisław Alfred Batsch)
- 10 dyon Przemyśl (dowódca – mjr Piotr Guziorski)
- dyon morski w Gdyni (dowódca – mjr Władysław Hercok)
- dyon żandarmerii KOP w Warszawie (dowódca – ppłk Apolinary Jagodziński)
- Centrum Wyszkożenia Żandarmerii (dowódca – ppłk Stanisław Sitek).

Poniżej przedstawiono strukturę i zadania poszczególnych dyonów żandarmerii²⁴

---

²³ CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.176.

²⁴ Ibidem, sygn. I.300.51.130, *Kazimierz Chodkiewicz, Historia Żandarmerii WP, maszynopis*, passim.

1 dywizjon żandarmerii Warszawa

Oddział żandarmerii wojskowej w okręgu generalnym Warszawa w październiku 1919 r. został przemianowany na dyon żandarmerii wojskowej nr 1. Od listopada funkcję dowódcy pełnił mjr Juliusz Sas-Kulczycki. W grudniu w skład dyonu wchodziły: dowództwo z siedzibą w Warszawie, plutony żandarmerii: Warszawa nr 1 Warszawa nr 2, Mińsk Mazowiecki, Grodzisk, Płock, Ciechanów, Mława, Łomża, Kolno, Białystok i Suwałki. Przy plutonach zostały utworzone posterunki żandarmerii.

W styczniu 1920 r. zostały sformowane jeszcze dwa plutony żandarmerii, powstał również oddział kontroli kolejowej, którego zadaniem była kontrola osób wojskowych, w tym żołnierzy podróżujących bez odpowiednich dokumentów, ściganie dezertorów i zbiegłych jeńców.

W tym okresie struktura dyonu Warszawa obejmowała: szwadron miasta Warszawy (dowódca – por. H. Fedorowicz) i plutony żandarmerii: Warszawa nr 1 (dowódca – ppor. Alfred Skaza), Warszawa nr 2 (dowódca – chor. Gwozdecki), Warszawa nr 3 (dowódca – ppor. E. Müller), Warszawa nr 4 (dowódca – chor. Gibowski). Dziewięć pozostałych plutonów żandarmerii stacjonowało w terenie: Mińsk Mazowiecki (dowódca – ppor. T. Podgórski), Grodzisk (dowódca – rtm. Spławiński), Płock (dowódca – ppor. Edward Stanisław Czuruk), Ciechanów (dowódca – por. Roszkowski), Mława (dowódca – ppor. Kaczorkiewicz), Łomża (dowódca – ppor. Kulczycki), Kolno (dowódca – ppor. Kaczorkiewicz), Białystok (dowódca – ppor. Włodzimierz Pitulej) i Suwałki (dowódca – ppor. Włodzimierz Pitulej). W związku z postępującą inwazją bolszewicką poszczególne plutony żandarmerii zaczęły przechodzić pod rozkazy Żandarmerii Polowej: 18 lipca pluton żandarmerii Białystok, 19 lipca szwadron zapasowy, 22 lipca pluton żandarmerii Łomża. 21 lipca został rozformowany pluton żandarmerii Kolno. Żandarmi przeszli częściowo do innych plutonów, w tym do organizowanego 5 plutonu żandarmerii stacjonującego w Warszawie (dowódca – ppor. A. Czabański). 1 dyon żandarmerii otrzymał dodatkowo uzupełnienie z 4 dyonu żandarmerii

Łódź. Żandarmeria z tego dyonu została włączona do oddziałów stacjonujących w Warszawie, Ostrowcu, Ciechanowie i Płocku. Do dyspozycji szwadronu żandarmerii przydzielono tymczasowo pluton żandarmerii Biała Podlaska (dowódca – por. Gajewski). 12 sierpnia 1920 r. powstał pluton żandarmerii nr 6 Warszawa. Jego zadaniem była ochrona Cytadeli i mostów kolejowych. W tym czasie plutony żandarmerii otrzymały nową numerację: pluton żandarmerii Łuków otrzymał numer 7, pluton żandarmerii Baranowicze – 8, pluton żandarmerii w Brześciu nad Bugiem – 9, a pluton żandarmerii Grodno – 10. Plutony te wchodziły w skład 1 dyonu żandarmerii. W późniejszym okresie miały za zadanie ochraniać tereny wyzwolone przez Wojsko Polskie. Część terenów wokół Warszawy przeszła pod rozkazy oddziałów żandarmerii polowej przy Dowództwie 1 Armii. Gdy inwazja bolszewików uległa osłabieniu, wszystkie wymienione wyżej plutony żandarmerii (z wyjątkiem plutonu żandarmerii Suwałki) wróciły do swoich rejonów stacjonowania. Dowódcą 1 dyonu żandarmerii od grudnia 1920 r. był ppłk Franciszek Kopeczny. W tym samym czasie został utworzony pluton sztabowy dyonu. Na początku 1921 r. 1 dyon żandarmerii miał w swoim składzie: szwadron zapasowy (przez krótki czas stacjonował w Zduńskiej Woli) i szwadron żandarmerii wojskowej miasta Warszawy, w skład którego wchodziły 4 rejonowe plutony żandarmerii, 1 pluton śledczy oraz 11 plutonów żandarmerii wraz z posterunkami w terenie: Grodzisk, Ciechanów, Modlin, Płock, Pułtusk, Mińsk Mazowiecki, Kolno, Łomża, Bielsk i Białystok (2), a także oddział kontroli kolejowej i likwidowany 3 kordon MSWojsk. 12 lutego utworzono dowództwo dyonu żandarmerii w Białymstoku. W jego skład weszły plutony żandarmerii Białystok nr 1 i 2 oraz pluton żandarmerii Bielsk. Stanowiły one późniejszy dyon żandarmerii Białystok – Grodno.

W myśl rozkazu Dowództwa Okręgu Generalnego (DOG) Warszawa nr 15070/I Org. z 28 września 1921 r. dyon został zreorganizowany w związku z przejściem armii na stopę pokojową. W kompetencji 1 dyonu żandarmerii pozostało 10 powiatów administracyjnych: Wysockie Mazowieckie, Ostrow Mazowiecka, Sokołów, Węgrów, Garwolin, Puławy, Kozienice, Radom, Sochaczew i Gostynin. 4 dyon żandarme-

rii przejął kontrolę nad powiatem Rypin. Ekspozytura DOG Warszawa w Białymstoku uległa reorganizacji i z dowództw plutonów żandarmerii wojskowej w Białymstoku sformowano żandarmerię w składzie: plutony żandarmerii Białystok nr 1 i nr 2, pluton żandarmerii Grodno (utworzony z b. kordonu nr 3), pluton żandarmerii Brześć nad Bugiem (z b. kordonu nr 2), pluton żandarmerii Kobryń (z b. kordonu nr 4) oraz pluton żandarmerii Wołkowysk (powstał z plutonu żandarmerii Biała Podlaska).

W maju 1921 r. zlikwidowano oddział kontroli kolejowej, a szwadron zapasowy przemianowano na kadre szwadronu zapasowego. 1 dyon żandarmerii wydzielił część żandarmów, którzy uzupełnili oddziały żandarmerii polowej przy Dowództwie 2 Armii. Od listopada tego roku przestało istnieć dowództwo szwadronu żandarmerii wojskowej w Warszawie.

15 listopada 1921 r., po reorganizacji żandarmerii, zlikwidowano 5 plutonów żandarmerii razem z posterunkami. Okręg Generalny Warszawa przejął dwa plutony żandarmerii: Radom z 3 dyonu żandarmerii Kielce i Ostrów Łomżyński z 2 dyonu żandarmerii Lublin. Reorganizacja 1 dyonu żandarmerii została zakończona 30 listopada 1921 r. Od 1 grudnia w Warszawie stacjonowało 5 plutonów żandarmerii (4 plutony rejonowe i 1 pluton śledczy) oraz 3 plutony żandarmerii Modlin, Łomża i Dęblin. Według komunikatu dyslokacyjnego z 1938 r., 1 dyon żandarmerii obejmował: szwadron ochronny 1 dyonu żandarmerii, 1 pluton żandarmerii Warszawa, 2 pluton żandarmerii Warszawa 2 z posterunkiem Palmiry, 3 pluton żandarmerii Warszawa z posterunkiem Kabaty, 4 pluton żandarmerii Warszawa, pluton żandarmerii Warszawa-Okęcie, pluton żandarmerii Warszawa-Powiat z posterunkami: Rembertów, Legionowo, Mińsk Mazowiecki i Żegrze Południowe, pluton żandarmerii Modlin z posterunkami: Ciechanów, Płock i Pułtusk oraz pluton żandarmerii Łomża z posterunkami: Zambrów, Ostrołęka i Ostrów Mazowiecka.

2 dywizjon żandarmerii Lublin

Od lipca 1919 r. żandarmeria wojskowa DOG Lublin składała się z plutonów: Lublin, Biała, Zamość, Dęblin, Siedlce, Ostrów, Włodawa, Janów, Chełm, Biłgoraj, Krasnystaw, Tomaszów i Hrubieszów. Przemianowano żandarmerię powiatową na wojskową i utworzono posterunki żandarmerii z plutonu żandarmerii Janów w Janowie i plutonu Krasnystaw w Kraśniku.

Plutony żandarmerii Krasnystaw i Hrubieszów zostały zlikwidowane. W ich miejsce powstał pluton żandarmerii Lublin nr 2.

Zgodnie z rozkazami MSWojsk. i KOŻ, w sierpniu 1919 r. w skład 2 dyonu żandarmerii wojskowej przy okręgu generalnym nr 2 weszły plutony żandarmerii: Lublin nr 1 i nr 2, Biała Podlaska, Chełm, Zamość, Siedlce, Ostrów, Łuków i Kozienice (z siedzibą w Twierdzy Dęblin). Dowódcą dyonu został mianowany rtm. dr Stoch.

W 1920 r. w rejonie Ekspozytury Żandarmerii Okręgu Generalnego Lublin w Kowlu utworzono 4 zapasowe plutony żandarmerii: pluton żandarmerii Kowel w Dęblinie, pluton żandarmerii Włodzimierz Wołyński w Zamościu, pluton żandarmerii Łuck w Łukowie oraz pluton żandarmerii Dubno w Chełmie. Pluton żandarmerii Dubno został przydzielony do powstającego szwadronu zapasowego, którego zadaniem było szkolenie żandarmów.

W połowie maja 1920 r. została zatwierdzona organizacja plutonów żandarmerii wojskowej wchodzących w skład Ekspozytury Żandarmerii Kowel. Ponownie powstały plutony żandarmerii Dubno i Łuck, natomiast szwadron zapasowy żandarmerii Kowel przeszedł z dniem 5 lipca 1920 r. pod rozkazy Dowództwa Frontu Ukraińskiego.

3 sierpnia 1920 r. pluton żandarmerii Łuków przeszedł pod rozkazy Dowództwa Ekspozytury Żandarmerii Polowej przy Dowództwie 4 Armii i został wcielony taktycznie do oddziału kordonowego Ekspozytury nr 7. Następnie przeszedł pod rozkazy generała Franciszka Latinika i razem z plutonem żandarmerii Biała Podlaska przeniósł się do Garwolina, a następnie do Warszawy. Pluton żandarmerii Łuków obsadził kordon

Modlin-Praga, a pluton żandarmerii Biała Podlaska ochraniał Cytadelę. Z tymi plutonami odeszły do Warszawy plutony żandarmerii Siedlce i Ostrów Łomżyński, które miały pełnić służbę w Jabłoncej.

Po przejściu armii na stopę pokojową w 1921 r. dowódcą dyonu został płk Hugon Babel. W skład dyonu wchodziły: dowództwo dyonu – Lublin i plutony żandarmerii: Lublin nr 1 (dowódca – chor. Rozencweig), Lublin nr 2 (dowódca – por. Midor), Lublin nr 3 (dowódca – st. wachm. Zawada), Biała Podlaska (dowódca – chor. Lazurek), Chełm nr 1 (dowódca – chor. Goliński), Chełm nr 2 (dowódca – ppor. Myśliński), Zamość (dowódca – por. Melger), Siedlce nr 1 (dowódca – chor. Ozorek), Siedlce nr 2 (dowódca – chor. Turek), Ostrów Łomżyński (dowódca – pchor. Horski), Łuków (dowódca – ppor. Zawadowski), Dęblin (dowódca – ppor. Nowicki), Kraśnik (dowódca – ppor. Pufała). W lutym i marcu zostały zredukowane etaty, a 1 kwietnia uległa likwidacji Szkoła Żandarmerii w Lublinie. Likwidacji uległy również 7 i 8 szwadron żandarmerii polowej etapowej, a utworzone zostały plutony żandarmerii Kowel nr 1 i 2 oraz pluton żandarmerii Włodzimierz Wołyński.

W miejscowościach, w których nie było garnizonów utworzono plutony żandarmerii bez posterunków np. plutony Lublin nr 3, Chełm nr 2 i Siedlce nr 2. W sierpniu 1921 r. z Puław do Lublina została przeniesiona kadra szwadronu zapasowego.

Likwidacji uległ dyon Równe (dowódca – rtm. Horwath) i wchodzące w skład kadry szwadronu zapasowego plutony żandarmerii przyfrontowej 5 DP (Korzec), 6 DP (Ostróg) i 14 DP (Sarny) oraz plutony żandarmerii Równe nr 1 i 2, Łuck i Dubno. W związku z tym 2 dyon żandarmerii objął powiaty województwa wołyńskiego. 10 września 1921 r. pluton żandarmerii Kraśnik przeszedł do Równego, pluton żandarmerii nr 1 Dęblin – do Dubna, a pluton żandarmerii Kowel – do Sarn.

W początkach września 1921 r. dyslokacja 2 dyonu żandarmerii przedstawiała się następująco: dowództwo 2 dyonu żandarmerii Lublin, plutony żandarmerii Lublin nr 1 i 2 oraz plutony żandarmerii: Biała Podlaska, Chełm, Zamość, Siedlce, Ostrów, Równe, Dubno, Hrubieszów, Sarny, Kowel, Włodzimierz Wołyński, Łuków i Włodawa.

15 października 1921 r. kadra szwadronu zapasowego przeszła z Lublina do Krasnegostawu. W tym czasie pluton żandarmerii Hrubieszów odszedł na Górny Śląsk (w związku z plebiscytem). Reorganizacja spowodowała odejście plutonu żandarmerii Biała Podlaska do Dowództwa Okręgu Korpusu (DOK) IX (9 dyonu żandarmerii Brześć nad Bugiem), a plutonów żandarmerii Ostrów i Siedlce do DOK I (1 dyonu żandarmerii Warszawa). W obrębie dyonu uległy likwidacji plutony żandarmerii Lublin nr 2 i Sarny. W listopadzie 2 dyon żandarmerii liczył 7 plutonów żandarmerii: Lublin, Chełm, Zamość, Kowel, Włodzimierz Wołyński, Dubno i Równe. W tym samym czasie został utworzony pluton żandarmerii w Równem, którego zadaniem była ochrona Mieszanej Komisji Granicznej. Zlikwidowane zostały: pluton żandarmerii Mikołów (utworzony wcześniej z plutonu żandarmerii Hrubieszów) i oddziały żandarmerii polowej przyfrontowej. Według wspomnianego już komunikatu dyslokacyjnego z 1938 r. skład 2 dyonu żandarmerii obejmował: dowództwo 2 dyonu żandarmerii Lublin, pluton żandarmerii Lublin z posterunkami Chełm i Kraśnik, pluton żandarmerii Równe z posterunkami Dubno, Krzemieniec i Ostróg, pluton żandarmerii Kowel z posterunkami Włodzimierz Wołyński, Łuck, Sarny i Włodawa oraz pluton żandarmerii Zamość z posterunkiem Hrubieszów.

3 dywizjon żandarmerii Kielce

W związku z reorganizacją żandarmerii krajowej część żandarmów została skierowana do policji państwowej, część zaś odkomenderowana m.in. do ekspozytur żandarmerii polowej w Lidzie, Wołkowysku i Brześciu Litewskim.

Rotmistrz W. Ludwikowski wraz ze zwербowanymi oficerami uczestniczyli w reorganizacji powiatowych dowództw żandarmerii w Kielcach, Miechowie, Jędrzejowie, Pińczowie, Busku-Stopnicy, Sandomierzu, Koźienicach, Radomiu, Opocznie, Piotrkowie, Noworadomsku, Częstochowie i Wieluniu.

Oprócz powiatowych dowództw żandarmerii utworzono ich ekspozytury w: Wierzbniku, Iłży, Opatowie i Ostrowcu. Każde powiatowe dowództwo żandarmerii posiadało od 2 do 3 plutonów żandarmerii (w tym od 15 do 20 posterunków żandarmerii). Posterunek liczył od 6 do 12 osób. Zadaniem żandarmerii na tym terenie było konfiskowanie broni i materiałów wojskowych oraz przeciwdziałanie kradzieżom mienia. Zadaniem posterunków granicznych w Będzinie, Sosnowcu, Dąbrowie, Niwce, Modrzejowie, Czeladzi, Wojkowicach Komornych i Koziegłowach było zapobieganie przemytowi i kontrola ruchu granicznego. Utworzone zostały trzy oddziały konne: w Kazimierzy Wielkiej, Noworadomsku i Kielcach (liczące od 40 do 60 ludzi każdy). 1 stycznia 1919 r. została utworzona Szkoła Żandarmerii przy Dowództwie Żandarmerii Okręgu Generalnego w Kielcach. W kwietniu 1919 r. zlikwidowane zostały posterunki milicji, a żandarmeria została jedynym organem bezpieczeństwa publicznego w powiatach. Szefem żandarmerii III dyonu Kielce został rtm. Jarosław Barwicz.

W okręgu generalnym Kielce zostało utworzone dowództwo dyonu i 9 plutonów żandarmerii stacjonujących w miejscowościach, w których znajdowały się powiatowe komisje uzupełnień lub stacje kolejowe. Dyslokacja z września 1919 r. przedstawiała się następująco: plutony żandarmerii wojskowej: w Kielcach (nr 1), w Opatowie (nr 2), w Pińczowie (nr 3), w Miechowie (nr 4), w Będzinie (nr 5), w Częstochowie (nr 6), w Noworadomsku (nr 7), w Piotrkowie (nr 8) i w Radomiu (nr 9). Oprócz plutonów powstały posterunki żandarmerii wojskowej w: Kielcach (pluton Kielce); Opatowie, Ostrowcu, Sandomierzu (pluton Opatów); Pińczowie i Busku (pluton Pińczów); Miechowie, Olkuszu, Wolbromiu, Jędrzejowie, Hersznicy (pluton Miechów); Będzinie, Sosnowcu, Granicy, Strzemieszycach i Dąbrowie Górniczej (pluton Będzin); Częstochowie, Krzepicach, Kłobucku, Herbach Polskich, Wieruszowie i Wieluniu (pluton Częstochowa); Noworadomsku, Końskich i Włoszczowej (pluton Noworadomsk); Piotrkowie, Opocznie (pluton Piotrków); Radomiu, Wierzbniku, Skarżysku (pluton Radom). Każdy pluton składał się z 1 oficera i 50 żandarmów. Kolejnym szefem dyonu

został rtm. Pinkas, a od października 1919 r. – rtm. Adam Tomasz Butzura (zastępcą — por. Jan Kazimierz Ozaist). Później funkcję dowódcy objął rtm. Hugon Babel.

W 1920 r. 3 dyon żandarmerii składał się ze szwadronu zapasowego i plutonów żandarmerii wojskowej: Kielce nr 1 (dowódca – por. Stanisław Roszkiewicz), Kielce nr 2, Opatów (dowódca – por. Józef Sidor), Miechów (dowódca – ppor. Edward Gorczyca), Będzin (dowódca – por. Stefan Musil), Częstochowa (dowódca – por. Stefan Piernikowski), Noworadomsk (dowódca – por. Marian Jahoda), Piotrków (dowódca – por. Józef Kędzierski) i Radom (dowódca – por. Jan Grochot). Ostatnie 3 plutony po 1921 r. weszły w skład 4 dyonu żandarmerii Łódź. W 1921 r. utworzono oddział kontroli kolejowej oraz przeniesiono do Kielc pluton żandarmerii Kielce nr 2. Przy dowództwie dyonu pełnił służbę oficer inwigilacyjny (utworzenie tego stanowiska było spowodowane pojawieniem się ogromnej rzeszy dezertków, którzy stanowili zagrożenie dla porządku publicznego). Dowództwo dyonu do listopada 1921 r. mieściło się w Kielcach. Po przejściu armii na stopę pokojową, nastąpiły również zmiany w 3 dyonie. Szwadron zapasowy stacjonujący do marca w Kielcach został przeniesiony do Radomia, a w późniejszym okresie do Przemyśla. Plutony żandarmerii Kielce nr 1 i 2, Opatów, Miechów, Będzin, Częstochowa, Noworadomsk (Radomsk), Piotrków i Radom pozostały w dyonie. Jednocześnie zlikwidowany został oddział kontroli kolejowej. W wyniku reorganizacji utworzone zostały 4 plutony, których zadaniem było pełnienie służby kordonowej. Po zakończeniu służby miały ponownie zostać wcielone do kadry szwadronu zapasowego. Powstały również 3 plutony żandarmerii dla zabezpieczenia granicy na Górnym Śląsku. Część żandarmów przeniesiona została do oddziałów żandarmerii polowej przy Dowództwie 2 Armii stacjonującej w Lidzie.

W listopadzie 3 dyon żandarmerii został przemianowany na 10 dyon żandarmerii i przeniesiony do Przemyśla. Pluton żandarmerii Radom został przeniesiony do 1 dyonu żandarmerii Warszawa. Plutony żandarmerii Miechów i Będzin zostały włączone do 5 dyonu żandarmerii Kraków, a plutony żandarmerii Częstochowa, Radomsk i Piotrków weszły w skład 4 dyonu żandarmerii Łódź.

3 dywizjon żandarmerii Grodno

Rozkazem MSWojsk. L.173 z 4 marca 1920 r. określony został zarys organizacji 9 dyonu żandarmerii. Organizację dyonu przeprowadził dowódca – mjr Zygmunt Ziemiański²⁵, który w grudniu 1919 r. przybył do Grodna i swoje zadanie rozpoczął od werbowania żandarmów. Już w styczniu 1920 r. organizacja dyonu została ukończona, a w jego skład weszły: szwadron zapasowy, Szkoła Żandarmów Próbnych i plutony żandarmerii. Na dwa dni przed zajęciem Grodna przez bolszewików do miasta wkroczyło Szefostwo Ekspozytury Żandarmerii Polowej przy Dowództwie 2 Armii. Zajęcie Grodna spowodowało likwidację 9 dyonu żandarmerii. Część żandarmów wcielono później do innych dyonów, przede wszystkim do 1 dyonu żandarmerii w Warszawie.

3 dyon żandarmerii Grodno powstał w maju 1921 r., między innymi z plutonu żandarmerii wojskowej Grodno (utworzonego z b. kordonu MSWojsk. nr 3) i oddziałów 1 dyonu żandarmerii stacjonujących w Białymstoku: z dowództwa dyonu żandarmerii Białystok (dowódca – mjr Bronisław Alfred Batsch, – zastępca rtm. Aleksander Strzelecki), oddziału sztabowego (dowódca – chor. Ambroży Kozubowski), plutonu żandarmerii Białystok nr 1 (dowódca – por. Włodzimierz Pitulej), plutonu żandarmerii Białystok nr 2 (dowódca – por. Józef Franciszek Dyrdziński), plutonu żandarmerii Grodno (dowódca – por. Józef Korytowski), plutonu żandarmerii wojskowej Wołkowysk (dowódca – por. Zygmunt de Somogyi), plutonu żandarmerii Brześć nad Bugiem (dowódca – por. Jan Fijałkowski), plutonu żandarmerii Kobryń (dowódca – por. Adam Obrubański) i kadry szwadronu zapasowego w Grodnie (dowódca – rtm. Tadeusz Podgórski). Z dniem 15 lipca 1921 r. dyon został przeniesiony do Grodna i przemianowany na dyon żandarmerii Białystok w Grodnie. W październiku przyjął nazwę dyon żandarmerii nr 3 Grodno. Likwida-

---

²⁵ CAW, Dowództwo Żandarmerii, sygn. I.300.51.29, *Rozkaz MSWojsk. Dep. I Org. nr 3345 z 19 października 1919 r.*

cji uległy dwa plutony żandarmerii, a dwa inne zostały przekazane do 9 dyonu żandarmerii w Brześciu nad Bugiem. Skład dyonu w tym okresie przedstawiał się następująco: dowództwo dyonu żandarmerii Grodno i plutony żandarmerii: Grodno, Wilno, Lida, Suwałki i Wołkowysk.

Rozkazem MSWojsk. ze stycznia 1927 r. została wprowadzona nowa organizacja żandarmerii. Ustalone zostały etaty: dla dowódcy dyonu w stopniu pułkownika i dla dowódców plutonów w stopniu porucznika. Dyon składał się z 5 plutonów żandarmerii: Grodno, Wilno, Białystok, Lida i Suwałki (plutony żandarmerii Wilno nr 2 i Mołodeczno zostały zlikwidowane do marca 1924 r.). Według komunikatu dyslokacyjnego²⁶ z 1938 r., skład 3 dyonu żandarmerii Grodno obejmował: dowództwo dyonu, pluton żandarmerii Grodno z posterunkami Sokółka i Wołkowysk, pluton żandarmerii Wilno nr 1 z posterunkami żandarmerii Porubanek, Nowo-Wilejka, Postawy i Podbrodzie, pluton żandarmerii Wilno nr 2, pluton żandarmerii Białystok z posterunkami Osowiec i Grajewo, pluton żandarmerii Suwałki z posterunkiem Augustów i pluton żandarmerii Lida z posterunkami Lida i Mołodeczno.

4 dywizjon żandarmerii Łódź

Żandarmeria w okręgu generalnym Łódź została zorganizowana na przełomie czerwca i lipca 1919 r. Część żandarmów przeszła do policji państwowej, a pozostali uzupełnili skład utworzonych plutonów żandarmerii wojskowej: Łódź nr 1 i 2, Brzeziny, Łowicz, Kutno, Włocławek, Ciechocinek, Konin i Kalisz. Każdy z plutonów działał na obszarze od dwóch do trzech powiatów, w których dodatkowo utworzono posterunki żandarmerii (w węzłach kolejowych, garnizonach, siedzibach powiatowych komend uzupełnień). Oprócz plutonów utworzony został oddział kontrolny i Centrala Inwigilacyjna. Reorganizację przeprowadził dowódca rtm. Adolf Drwota. Po nim funkcję dowódcy dyonu pełnili por. Ta-

---

²⁶ CAW, 3 dyon żandarmerii, sygn. I.375.3.23.

deusz Konstanty Tomaszewski i rtm. Konrad Anlauf (od grudnia 1919 do 1921 r.). W marcu 1921 r. skład 4 dyonu żandarmerii przedstawiał się następująco: pluton żandarmerii Łódź nr 1 (dowódca – ppor. Zygmunt Meyer), Łódź nr 2 (dowódca – ppor. Henryk Kruczek), Łódź nr 3 (dowódca – ppor. Stanisław Turno-Sławiński), Tomaszów Rawski (dowódca – por. Marian Pisz), Łowicz (dowódca – por. Michał Firlejczyk), Kutno (dowódca – ppor. Kazimierz Sedlaczek), Włocławek, Konin (dowódca – ppor. Jan Bławut) i Kalisz (dowódca – por. Antoni Hirszberger). Według komunikatu dyslokacyjnego z 1922 r. w skład 4 dyonu żandarmerii weszły następujące plutony żandarmerii: Łódź nr 1, 2 i 3, Skierniewice, Kutno, Piotrków i Częstochowa. Według komunikatu dyslokacyjnego z 1938 r. w skład 4 dyonu żandarmerii wchodziły: dowództwo dyonu, pluton żandarmerii Łódź z posterunkami Regny i Gałkówek, pluton żandarmerii Częstochowa z posterunkiem Piotrków, pluton żandarmerii Skierniewice z posterunkami Kutno i Łowicz.

5 dywizjon żandarmerii Kraków

1 grudnia 1919 r. z żandarmerii krajowej DOG Kraków utworzono żandarmerię wojskową i policję państwową. Dowódcą żandarmerii wojskowej (dyon żandarmerii nr 5) został mianowany płk Rudolf Edward Andryszech, zastępcą – por. Stanisław Wyszyński. 5 dyon żandarmerii składał się z 9 plutonów żandarmerii: Kraków nr 1 (dowódca – rtm. Karol Dobrowolski), Kraków nr 2 (dowódca – por. Ferdynand Krüger), Kraków nr 3 (dowódca – por. Antoni Sakarz), Tarnów (dowódca – por. Konstanty Heumann), Rzeszów (dowódca – por. Jan Garek), Wadowice (dowódca – por. Tadeusz Kostkiewicz), Biała (dowódca – ppor. Stefan Besz), Nowy Sącz (dowódca – rtm. Antoni Sołtys) i Sanok (dowódca – por. Zygmunt de Somogyi). Ostatecznie organizacja dyonu została zakończona wiosną 1920 r. Dyon nie brał udziału w walkach z bolszewikami. Część żandarmów odkomenderowano do żandarmerii krajowej w Cieszynie (udział w plebiscycie). Po przejściu armii na stopę pokojową, od 1 lutego 1921 r. w Krakowie stacjonowały 4 plutony żandarmerii, w Cieszynie 2 plutony

żandarmerii – (dowódcy: rtm. Jan Kazimierz Ozaist i wz. chor. Serbenski) oraz plutony żandarmerii: Rzeszów, Sanok, Nowy Sącz i Biała-Bielsko. Plutony istniały do kwietnia 1921 r., a po ich likwidacji część żandarmów przeszła do szwadronu zapasowego. Z plutonu żandarmerii Kraków nr 3 utworzono kolejny pluton, który przetrwał do końca sierpnia 1921 r. Po przekształceniu dowództw okręgów generalnych w dowództwa okręgów korpusów niektóre plutony żandarmerii zmieniły swoją podległość. I tak plutony żandarmerii Rzeszów i Sanok znalazły się w Okręgu Korpusu nr 10. Z 3 dyonu żandarmerii Kielce pluton żandarmerii Będzin przeszedł do 5 dyonu żandarmerii Kraków, natomiast Miechów został zlikwidowany. Według dyslokacji ze stycznia 1922 r. dyon składał się z kadry szwadronu zapasowego i plutonów żandarmerii: Kraków nr 1 i 2, Tarnów, Nowy Sącz, Wadowice, Biała-Bielsko i Katowice (stacjonował czasowo w Sosnowcu). Komunikat dyslokacyjny z 1938 r. sygnalizował następujący skład 5 dyonu żandarmerii: dowództwo dyonu Kraków, pluton żandarmerii Kraków nr 1 z posterunkami Rakowice i Kłaj, pluton żandarmerii Kraków nr 2 z posterunkami w Bochni, Tarnowie, Dębicy, Zakopanem i Nowym Sączu, pluton żandarmerii Katowice z posterunkami Chorzów, Tarnowskie Góry, Lubliniec i Będzin oraz pluton żandarmerii Bielsko na Śląsku z posterunkami Oświęcim, Wadowice i Cieszyn.

6 dywizjon żandarmerii Lwów

W okręgu generalnym Lwów pierwsze posterunki żandarmerii utworzone zostały już w 1918 r.. W ich skład wchodził Polacy służący w armii austriackiej. W grudniu powstało Dowództwo Straży Ziemskiej na Galicję Wschodnią, przemianowane później na Dowództwo Żandarmerii na Galicję Wschodnią, (organizatorem był mjr Hoszowski). Dowództwo podlegało Armii „Wschód” i mieściło się we Lwowie. Było niezależne od Dowództwa Żandarmerii Wojsk Polskich w Warszawie i od Dowództwa Żandarmerii Okręgu Generalnego w Krakowie. Po wydzieleniu ze swojego stanu oddziałów żandarmerii polowej zostało w połowie 1919 r. podporządkowane Wydziałowi Żandarmerii

w Warszawie jako Dowództwo Żandarmerii Okręgu Generalnego Lwów. Dowództwo Żandarmerii Wojskowej DOG Lwów zostało podzielone na Sztab, Centralę Inwigilacyjną i Komisję Gospodarczą. Od 1 grudnia 1919 r. we Lwowie stacjonowały oprócz dowództwa dyonu 3 plutony żandarmerii. Po 2 plutony żandarmerii utworzono w Przemyślu, Samborze i Stanisławowie. W każdym z pozostałych miast: Jarosławiu, Gródku Jagiellońskim i Stryju stacjonował 1 pluton żandarmerii. Ogółem 6 dyon żandarmerii składał się z 12 plutonów (i 70 posterunków żandarmerii): Lwów nr 1 – 6 posterunków, Lwów nr 2 – 6 posterunków, Lwów nr 3 – 5 posterunków, Stryj – 8 posterunków, Przemyśl nr 1 – 6 posterunków, Przemyśl nr 2 – 4 posterunki, Sambor nr 1 – 6 posterunków, Sambor nr 2 – 6 posterunków, Jarosław – 5 posterunków, Gródek Jagielloński – 5 posterunków, Stanisławów nr 1 – 5 posterunków i Stanisławów nr 2 – 8 posterunków żandarmerii oraz Szkoły Żandarmerii i Centrali Inwigilacyjnej. Dowódcą dyonu został płk Emil Tintz, a jego zastępcą — rtm. Karol Hawlik. Od kwietnia 1920 r. (rozkaz L. 339 z 22 marca 1920 r., rozk. DOG Lwów 293/I/1172 mob. z 16 marca 1920 r.) zostały utworzone 22 plutony żandarmerii: Lwów (dowódca – por. Klemens Romer), Rawa Ruska (dowódca – ppor. Zygmunt Puchalik), Rohatyn (dowódca – ppor. Mączyński), Jarosław (dowódca – ppor. Juliusz Kruczek), Przemyśl (dowódca – por. J. Mańkowski), Gródek Jagielloński (dowódca – por. Tadeusz Bruniewski), Sambor (dowódca – por. Czesław Mańkowski), Drohobycz, Borysław (dowódca – por. Franciszek Sowiński), Stryj (dowódca – ppor. Józef Pietraszek), Dolina (dowódca – ppor. Stanisław Żurowski), Stanisławów (dowódca – por. Jan Ziółcecki), Nadwórna (dowódca – por. Witold Matz), Kołomyja (dowódca – por. Jan Smereczyński), Kosów (dowódca – por. Adam Zaręba), Brzeżany (dowódca – ppor. Michał Skrypko), Złoczów (dowódca – ppor. Jan Łysakowski), Brody (dowódca – ppor. Jan Łysakowski), Tarnopol (dowódca – ppor. Michał Kuciel), Zbaraż (dowódca – ppor. Tadeusz Kozaczek), Czortków (dowódca – ppor. Hugo Piotrowski) i Borszczów (dowódca – por. Zbigniew Korbol). W związku z sytuacją na froncie plutony żandarmerii Brzeżany, Brody, Tarnopol, Zbaraż, Czort-

ków i Borszczów przeszły pod rozkazy Dowództwa Okręgu Etapowego Płoskirów w Tarnopolu. Natomiast pluton żandarmerii Rohatyn utworzył Ekspozyturę Żandarmerii w Chodorowie. Dowództwo dyonu utworzyło dwa lotne plutony żandarmerii w Radziechowie i Sokalu (plutony stały się podstawą do utworzenia kordonu żandarmerii wojskowej na linii Starogród – Kamionka Strumiłowa, Brzeżany i Niżniów). W sierpniu 1920 r. dyon wystawił kolejne plutony żandarmerii. W celu utworzenia kordonu MSWojsk., 5 listopada dowództwo dyonu wycofało oddziały z rejonu Tarnopola i Czortkowa, a kordon przeszedł na wschodnią granicę powiatów Horodenko, Buczacz i Podhajce. Zlikwidowane zostały oddziały kontroli kolejowej. Po przejściu wojsk na stopę pokojową w dyonie nastąpiła redukcja, szwadron zapasowy przekształcony został w kadrę szwadronu zapasowego. Zlikwidowanych zostało 8 plutonów żandarmerii. Zachował się posterunek żandarmerii w Drohobyczu (podlegał plutonowi żandarmerii w Stryju) oraz pluton żandarmerii Tarnopol, stacjonujący w Podhajcach. Ten ostatni, jako pluton kordonowy przeniósł się do Tarnopola, jednocześnie przejmując wszystkie agendy żandarmerii polowej z tego terenu. Następnie zlikwidowane zostały 3 plutony kordonowe, a po rozwiązaniu Dowództwa 6 Armii likwidacji uległy oddziały żandarmerii polowej. Początkowo dowódcą 6 dyonu został mjr Bronisław Baduszek, następnie od 30 września 1921 r. ppłk. W. Harasymowicz. W marcu 1921 r. 6 dyon żandarmerii składał się z następujących plutonów żandarmerii: Lwów, dowódca – por. Klemens Romer, Rawa Ruska, dowódca – chor. Lech, Rohatyn, dowódca – por. Miączyński, Jarosław, dowódca – rtm. Grabikowski, Przemyśl, dowódca – ppor. Chuderski, Gródek Jagielloński, dowódca – chor. Fraiss, Sambor, dowódca – kpt. Mańkowski, Drohobycz, dowódca – por. Krzyżanowski, Borysław, dowódca – chor. M. Baszucki, Stryj, dowódca – por. Fijałkowski, Dolina, dowódca – por. Żurowski, Stanisławów, dowódca – rtm. Ziółcecki, Nadwórna, dowódca – chor. Gründl, Kołomyja, dowódca – por. J. Smereczyński, Kosów, dowódca – chor. G. Czerwiński, Brzeżany, dowódca – por. Skrypko, Złoczów, dowódca – st. wachm. M. Kulik i Brody, dowódca – por. Puchalski. Po przejściu armii na stopę pokojową,

od listopada 1921 r. zarządzono reorganizację dyonu. Dowództwo dyonu objął ppłk Wacław Harasymowicz. Do 10 dyonu żandarmerii przeszły plutony żandarmerii: Przemyśl, Jarosław, Gródek Jagielloński, Sambor i Stryj. W dyonie pozostały plutony żandarmerii Lwów nr 1 i 2, Brody (w grudniu przeszedł do Lwowa), Złoczów, Stanisławów, Tarnopol, Kołomyja i Czortków. Pluton żandarmerii Rawa Ruska we Lwowie został zlikwidowany, natomiast pluton Brzeżany przeniesiono do Lwowa i przemianowano na pluton żandarmerii Lwów.

W 1938 r. skład 6 dyonu żandarmerii przedstawiał się następująco: dowództwo dyonu Lwów, pluton żandarmerii Lwów z posterunkami Skniłów, Hołosko, Żółkiew i Gródek Jagielloński, pluton żandarmerii Tarnopol z posterunkami Brody, Brzeżany, Trembowla i Złoczów oraz pluton żandarmerii Kołomyja.

7 dywizjon żandarmerii Poznań

29 października 1919 r. jest uważany za datę powstania 7 dyonu żandarmerii. W tym okresie z Warszawy do Poznania przybył por. Aleksander Milko, którego zadaniem była reorganizacja Dowództwa Żandarmerii Polowej Frontu Wielkopolskiego i utworzenie Ekspozytury Żandarmerii Polowej Frontu. Dowództwo dyonu zostało podzielone na Adiutanturę i oddziały: Inwigilacyjny, Organizacyjno-Personalny i Komisję Kasową. Ponadto w skład dyonu wszedł oddział zapasowy składający się z 18 posterunków żandarmerii. Do 7 dyonu przeszły posterunki kolejowe (dotychczas podlegające Żandarmerii Polowej), oddział zapasowy żandarmerii polowej i Szkoła Żandarmerii. Miejscem stacjonowania dyonu był Poznań. W miastach garnizonowych w ważniejszych węzłach kolejowych i punktach granicznych wystawiono plutony żandarmerii. 3 plutony stacjonowały w Poznaniu: nr 1 (dowódca – ppor. Józef Jęczkowiak), nr 2 i nr 3 (dowódca – ppor. Józef Jęczkowiak). Pozostałe plutony żandarmerii umieszczono w: Ostrowie (dowódca – por. Emil Czabański), Inowrocławiu, Gnieźnie (dowódca – ppor. Antoni Swinarski), Bydgosz-

czy (dowódca – ppor. Emil Czabański), Kościanie (dowódca – Bolesław Ganzke), Szamotułach i Krotoszynie. Ostatecznie dyon został zorganizowany do końca 1919 r., a swoją działalność rozpoczął od stycznia 1920 r. W tym czasie w skład dyonu wchodziły: dowództwo dyonu, plutony żandarmerii w Poznaniu, Kościanie, Szamotułach, Krotoszynie, Ostrowie, Inowrocławiu, Gnieźnie i Bydgoszczy oraz 38 posterunków żandarmerii. W kwietniu zorganizowano szwadron zapasowy, dowódcą został por. Leon August Cehak.

W maju 1920 r. dyon wysłał 100 żandarmów do dyspozycji Dowództwa Okregu Etapowego w Winnicy. W lipcu utworzono na granicy 11 pluton graniczny. W listopadzie w związku z masową dezercją jeńców utworzono pluton żandarmerii Gniezno, który miał utworzyć kordon wokół Obozu Jeńców w Strzałkowie. Skład dyonu w grudniu 1920 r. przedstawiał się następująco: dowództwo dyonu (dowódca – rtm. Aleksander Milko), plutony żandarmerii: Poznań nr 1, 9 i 10 (dowódcą tych plutonów był ppor. Gött), Ostrów (dowódca – por. Emil Czabański), Inowrocław, Gniezno (dowódca – rtm. Antoni Swinarski), Bydgoszcz, Kościan, Szamotuły, Krotoszyn i pluton graniczny. W Poznaniu działał oddział kontroli kolejowej i szwadron zapasowy. W 1921 r. wysłano jeden pluton do Sosnowca. 4 plutony żandarmerii polowej, które przybyły z Frontu Wschodniego włączono do szwadronu zapasowego w celu ich demobilizacji. Komunikat dyslokacyjny z 1921 r. uwzględniał następujący skład dyonu: 3 plutony żandarmerii Poznań, Ostrów, Inowrocław, Gniezno, Bydgoszcz, Kościan, Szamotuły, Krotoszyn oraz pluton graniczny. Od marca 1921 r. z 3 plutonów stacjonujących w Poznaniu utworzono szwadron żandarmerii wojskowej, a kolejnym dowódcą dyonu został mjr Wojciech Stepek.

W listopadzie ze składu dyonu odeszły plutony żandarmerii Inowrocław i Bydgoszcz, natomiast dyon zasilili plutony żandarmerii Kalisz i Konin. W skład dyonu od listopada 1919 r. wchodziły plutony żandarmerii Poznań nr 1 i 2, Gniezno, Kalisz, Konin, Ostrów, Leszno oraz 9 posterunków żandarmerii.

Skład dyonu według komunikatu dyslokacyjnego z 1938 r. był następujący: dowództwo dyonu, pluton żandarmerii Poznań z po-

sterunkami Ławica, Biedrusko i Leszno, pluton żandarmerii Kalisz z posterunkami Ostrów Wielkopolski i Krotoszyn, pluton żandarmerii Gniezno z posterunkami Września i Pleszew.

8 dywizjon żandarmerii Toruń

W listopadzie 1919 r. rozpoczęto organizację dywizjonu żandarmerii w okręgu generalnym Pomorze. W czasie gdy Wojsko Polskie zajmowało tereny Pomorza KOŻ rozkazem L.729 z 4 listopada 1919 r. poleciło kpt. J. Pilarzowi zorganizowanie żandarmerii wojskowej, wykonującej również zadania służby bezpieczeństwa na tym obszarze. Dowództwo dyonu i 4 plutony żandarmerii zostały zorganizowane na terenie Inowrocławia. W styczniu 1920 r. dyon rozpoczął swoją działalność w Grudziądzu w składzie: dowództwo dyonu żandarmerii (dowódca – mjr J. Pilarz), plutony żandarmerii Grudziądz nr 1 (dowódca – chor. Głąb), Grudziądz nr 2 (dowódca – por. Klecki), Toruń nr 1 (dowódca – chor. Baranek), Toruń nr 2 (dowódca – rtm. Mańkowski), Działdowo (dowódca – chor. Józków), Tczew (dowódca – por. Dmowski), Starogard (dowódca – chor. Spużak), Kościerzyna (dowódca – ppor. Zapałowski), Chojnice (dowódca – por. Woronowicz), Wejherowo (dowódca – por. Józef Wamsiedl). Plutony żandarmerii Starogard, Grudziądz nr 2 i Kościerzyna miały za zadanie utworzyć ekspozytury miejskie, kontrolne ekspozytury kolejowe i dworcowe oraz posterunki żandarmerii. W maju organizacja dyonu przedstawiała się następująco: pluton żandarmerii nr 1 w Toruniu, nr 2 w Grudziądzu, nr 3 w Starogardzie, nr 4 w Kościerzynie, nr 5 w Toruniu-Mieście, nr 6 w Grudziądzu i pluton szkolny stacjonujący w Grudziądzu. Dodatkowo sformowano plutony w Działdowie i w Tczewie. W sierpniu plutony żandarmerii miały za zadanie wspomagać grupy operacyjne płk. Habicha i płk. Witolda Aleksandrowicza. Utworzono kordon „Wschodni” (dowódca por. Szczęśny Choynowski) z posterunkami żandarmerii Lubawa, Działdowo, Lidzbark, Brodnica i Golub. 2 plutony, które przeszły z 1 dyonu żandarmerii zostały uzupełnione przez dowództwo 8 dyonu żandarmerii. W skład 8 dyonu żandarmerii w 1921 r.

wchodziły: kadra szwadronu zapasowego, pluton żandarmerii Toruń nr 1 i 2, Grudziądz nr 1 i 2, Tczew, Działdowo, Starogard, Chojnice, Kościerzyna i Wejherowo, kontrolne ekspozytury dworcowe i kolejowe oraz posterunki żandarmerii. Po przejściu armii na stopę pokojową, w 8 dyonie żandarmerii nastąpiła reorganizacja. Dyon stacjonował w Grudziądzu. Podlegały mu szwadron zapasowy, plutony żandarmerii: Grudziądz nr 1 i 2, Toruń nr 1 i 2, Chojnice, Starogard, Tczew, Wejherowo oraz pluton szkolny. Dowódcą dyonu był ppłk Juliusz Sas-Kulczycki. Wobec trwającej ofensywy bolszewickiej DOG Pomorze utworzył pluton żandarmerii Działdowo (o rozszerzonych kompetencjach). Powstał on z posterunku żandarmerii i Ekspozytury Kolejowej w Działdowie oraz z posterunków Lubawa, Nowe Miasto i Lidzbark. Pluton ten odegrał bardzo ważną rolę w czasie obrony Działdowa.

Organizacja 8 dyonu żandarmerii według cytowanego komunikatu dyslokacyjnego z 1938 r. przedstawiała się następująco: dowództwo dyonu, pluton żandarmerii Toruń z posterunkami żandarmerii Toruń-Koszary, Toruń-Podgórz i Włocławek, pluton żandarmerii Bydgoszcz z posterunkami żandarmerii Bydgoszcz-Koszary, Inowrocław i Chojnice, pluton żandarmerii Grudziądz z posterunkami żandarmerii Grudziądz-Koszary, Świecie-Koszary, Chełmno i Brodnica oraz pluton żandarmerii Tczew z posterunkami Gniew i Starogard.

Według komunikatu dyslokacyjnego z listopada 1930 r. w skład 8 dyonu żandarmerii wchodził również pluton żandarmerii Gdynia. W późniejszym okresie pluton został podporządkowany dowódcy Floty (z wyłączeniem spod kompetencji dowództwa 8 dyonu żandarmerii). W czerwcu 1932 r. pluton żandarmerii Gdynia został wcielony do Komendy Portu Wojennego Gdynia i podporządkowany w sprawach budżetowych Kierownictwu Marynarki Wojennej (w późniejszych latach w Gdyni stacjonował morski dyon żandarmerii).

9 dywizjon żandarmerii Brześć nad Bugiem

W lipcu 1921 r. został utworzony dyon żandarmerii w Brześciu nad Bugiem. Powstał z oddziałów zlikwidowanej żandarmerii polowej i obejmował: dowództwo 2 dyonu żandarmerii polowej etapowej, szwadrony żandarmerii polowej etapowej nr 11, 12, 13, 14 oraz pluton sztabowy. W skład dyonu weszły również plutony żandarmerii Białystok nr 1 i 2, Brześć Litewski i Kobryń, wydzielone z dyonu żandarmerii wojskowej Białystok w Grodnie. Dyon żandarmerii i kadra szwadronu zapasowego oraz 2 plutony żandarmerii stacjonowały w Brześciu nad Bugiem, natomiast pozostałe – w Bielsku Podlaskim, Słonimiu, Baranowiczach, Łunińcu, Pińsku i Kobryniu. Szwadron żandarmerii polowej etapowej nr 11 pełnił służbę kordonową na etapach 2 Armii, podlegając 9 dyonowi żandarmerii w sprawach organizacyjnych, personalnych i dyscyplinarnych. Ostatecznie organizacja dyonu została zakończona 31 lipca 1921 r. Dowódcą dyonu mianowano rtm. Ignacego Skoczenia.

1 listopada 1921 r. stan dyonu przedstawiał się następująco: dowództwo, kadra szwadronu zapasowego oraz plutony żandarmerii: Siedlce, Brześć, Bielsk, Kobryń, Słonim, Baranowicze i Pińsk. W grudniu dowódcą dyonu został mjr Adam Dobrzański.

Według komunikatu dyslokacyjnego z 1938 r. 9 dyon żandarmerii składał się z dowództwa dyonu (dowódca – ppłk Bronisław Alfred Batsch), plutonu żandarmerii Brześć nad Bugiem nr 1 z posterunkiem żandarmerii Brześć-Dworzec, plutonu żandarmerii Brześć nad Bugiem nr 2 z posterunkami Prużana i Włodawa, plutonu żandarmerii Pińsk z posterunkami Pińsk-Port, Kobryń i Łuniniec, plutonu żandarmerii Baranowicze z posterunkami Słonim, Leśna i Nieśwież oraz plutonu żandarmerii Siedlce z posterunkiem Biała Podlaska.

10 dywizjon żandarmerii Przemyśl

Zmiany związane z przejściem wojska na stopę pokojową dotyczyły między innymi 10 dyonu żandarmerii. Stacjonował on początkowo

w Kielcach jako 3 dyon żandarmerii Kielce, następnie został przemianowany na 10 dyon żandarmerii i razem z plutonami żandarmerii Kielce nr 1 i 2 oraz plutonem żandarmerii Ostrowiec przeniesiony do Przemyśla.

Zgodnie z rozkazem nr 80/Tj z 20 listopada 1921 r. pod kompetencje 10 dyonu żandarmerii przeszły plutony żandarmerii: Przemyśl, Jarosław, Sambor, Stryj i Gródek Jagielloński (wszystkie z 6 dyonu żandarmerii Lwów).

Komunikat dyslokacyjny z 1922 r. przedstawiał następujący skład dyonu: dowództwo dyonu Przemyśl, kadra szwadronu zapasowego oraz plutony żandarmerii: Przemyśl, Kielce, Sandomierz, Jarosław, Rzeszów, Stryj i Sanok. W 1923 r. w skład dyonu wchodziły: pluton żandarmerii Kielce z posterunkami żandarmerii Starachowice i Sandomierz oraz plutony żandarmerii Rzeszów, Sanok, Jarosław, Stryj, Przemyśl nr 1 i 2.

Kolejne zmiany w organizacji nastąpiły w marcu 1924 r. W dyonie pozostały plutony żandarmerii: Stryj, Rzeszów i Sanok. Pluton żandarmerii Ostrowiec został zlikwidowany (pozostał posterunek żandarmerii Sandomierz). Dowódcą dyonu był mjr Bronisław Alfred Batsch.

Skład dyonu w 1938 r. obejmował: dowództwo 10 dyonu żandarmerii Przemyśl, pluton żandarmerii Przemyśl z posterunkami Sanok i Sambor, pluton żandarmerii Kielce z posterunkiem Sandomierz oraz pluton żandarmerii Jarosław z posterunkami Rzeszów i Łańcut.

Dywizjon żandarmerii Korpusu Ochrony Pogranicza

Podstawą do utworzenia w marcu 1927 r. dywizjonu żandarmerii KOP była „Tymczasowa organizacja Dywizjonu Żandarmerii Korpusu Ochrony Pogranicza”. Jego organizacja przedstawiała się następująco: drużyna dowódcy dyonu i plutony żandarmerii KOP (ich liczba była równa liczbie brygad). Zadaniem dyonu żandarmerii było podejmowanie działań natury wojskowo-policyjnej w stosunku do oddziałów i żołnierzy KOP w terenie operacyjnym i w rejonie zakwaterowania, współpraca z żandarmerią armii, z dowódcami oddziałów KOP, policją państwową oraz z prokuraturą i sądami wojskowymi. Dowódca dyonu podlegał po-

czątkowo szefowi Wydziału Żandarmerii Departamentu I MSWojsk., następnie od 1 czerwca 1927 r. Dowództwu Żandarmerii MSWojsk. Plutony żandarmerii KOP znajdowały się w miejscowościach, w których stacjonowały dowództwa brygad: Podole, Wołyń, Polesie, Nowogródek, Wilno i Grodno. Posterunki mieściły się przy baonach.

Według komunikatu dyslokacyjnego z 1938 r. w skład dyonu żandarmerii KOP wchodziły: dowództwo dyonu Warszawa z posterunkiem żandarmerii przy dowództwie KOP, plutony żandarmerii KOP przy brygadach oraz posterunki żandarmerii przy pułkach i baonach.